

Regio III Tilburg

Cultuurhistorische Inventarisatie Noord-Brabant

Gemeente Waspik

MIP-rapport Foto- en Tekeningenarchief
**DIT EXEMPLAAR WORDT
NIET UITGELEEND!**

Niet in database opgenomen!

Provincie
Noord-Brabant

INHOUD:

1.	Woord vooraf	3
2.	Criteria	4
3.	Werkwijze	7
4.	Historische karakteristiek van Waspik Landschap Nederzettingen Bebouwing en groenelementen	9
5.	Overzicht van straten, gebouwen en groenelementen	14
6.	Literatuurlijst	29
7.	Kaart gemeente Waspik (bijlage)	

1. WOORD VOORAF

Dit rapport over Waspik maakt deel uit van de serie cultuurhistorische inventarisaties van Noord-Brabant. Het geeft per gemeente een overzicht van de waardevolle nederzettingen, gebouwen en groenelementen in de steden en dorpen van de provincie.

De snelle en vaak ingrijpende veranderingen in het Brabantse cultuurlandschap hebben de totstandkoming van een dergelijk overzicht urgent gemaakt. Ondanks vervlakking en schaalvergroting bezit elke gemeente een eigen karakter in de bebouwing van de kern of het buitengebied. We doelen daarbij zeker niet alleen op de erkende monumentale gebouwen, maar evenzeer op de boerderijen, woonhuizen, fabrieksgebouwen, bruggen en sluizen, wegkruisen of een ijzeren sierhek en dorpslinde. Ook nieuwere zaken van kort voor en na de tweede wereldoorlog vragen hier en daar de aandacht.

Elementen uit het verleden kunnen als essentieel beschouwd worden voor de verscheidenheid en herkenbaarheid van het heden, en daarmee voor de leefbaarheid in het algemeen.

Na het monumentenjaar 1975 heeft het provinciebestuur besloten om de cultuurhistorisch waardevolle bebouwing van de provincie vast te doen leggen. Hiervoor is in 1976 de "Inventarisatiecommissie Brabantse Monumenten" ingesteld. In deze commissie waren onder voorzitterschap van gedeputeerde drs. Y.P.W. van der werf vertegenwoordigd: de Provinciale Planologische Dienst, de Vereniging van Nederlandse Gemeenten, de Stichting Het Brabants Landschap, de Provinciale Commissie Noord-Brabant van de Bond Heemschut, de Stichting Menno van Coehoorn, de Stichting Huis en Hoef van Brabant, de Boerderijcommissie van Brabants Heem, de Werkgroep Monumenten en Musea van de Culturele Raad, de Historische sectie van het Provinciaal Genootschap, de Stichting Monumentenwacht, de Kring van Archivarissen, de Stichting tot behoud van Monumenten van Bedrijf en Techniek in het Zuiden des Lands, de Rijksdienst voor de Monumentenzorg en enkele deskundigen à titre personnel. In een later stadium is het voorzitterschap overgenomen door Gedeputeerde drs. J.M. van der Hart.

In september 1979 is een drietal inventariseurs aangesteld om een werkmodel te ontwikkelen en veldwerk en rapportage te verrichten. In 1982 is de I.B.M. opgeheven waarna de begeleiding van het project aan de pas benoemde Provinciale Monumenten Commissie is overgedragen. Het rapport dat voor u ligt vertegenwoordigt een momentopname van een steeds voortschrijdend proces van veranderingen in de bebouwde omgeving.

Onderzoek en veldwerk vonden plaats in 1986 en werden verricht door drs. A.J.C. v. Leeuwen, drs. N.C.M. Maes en H.Th.M. Ruiters, arch. HBO.

Wijzigingen die zich na deze datum voordeden, konden om organisatorische redenen niet meer in deze uitgave worden verwerkt.

's-Hertogenbosch, september 1988.

2. CRITERIA

Uit de vele objecten die voor inventarisatie in aanmerking kwamen, moest uiteraard een keus worden gedaan. Dat gebeurde aan de hand van een aantal criteria, die verder in dit hoofdstuk groepsgewijs worden omschreven.

Bij deze criteria wordt het bindend element in veel gevallen gevormd door de "historische karakteristiek" van de nederzetting. Wat wordt daaronder verstaan?

Een nederzetting is, in de hier gebruikte terminologie, een geheel van bebouwing, percelen, wegen en waterlopen, dat in de loop der tijd een meer of minder samenhangende vorm heeft opgeleverd. Het eigen karakter van een nederzetting is het produkt van een - al dan niet geleidelijke - historische ontwikkeling, die in vele gevallen tot op de dag van vandaag valt af te lezen, zowel aan het ruimtelijk patroon als aan de bebouwing zelf. Dat geldt in beginsel net zo goed voor een oud akkerdorp, als voor een moderne nieuwbouwwijk.

Op zeker moment leidt een reeks van ontwikkelingen tot een situatie, waar de nederzetting voor ons gevoel een uitgesproken eigen vormidentiteit bereikt. Dat moment bepaalt de "historische karakteristiek" van de nederzetting, die dus als het ware de optel- en aftreksom is van een reeks structuurbepalende en structuurversturende ingrepen.

De invloed van dat moment kan zich, meer of minder nadrukkelijk zichtbaar, vaak uitstrekken tot het moment van nu. Zo is voor de landelijke nederzettingen tussen Oirschot en Best de situatie rond het midden van de vorige eeuw nu nog steeds beeldbepalend. Vandaar dat het moment van de historische karakteristiek ook omstreeks dat tijdstip is gekozen. Zowel de middeleeuwse aanleg, als de wijzigingen van na 1850 zijn daarbij als wezenlijke bestanddelen aan te merken. Een heel ander voorbeeld is de oude vestinggordel van Bergen op Zoom. Daar is een essentieel element in de historische karakteristiek, zoals die rond 1800 bestond, thans niet meer afleesbaar. In die tijd werd de stad sterk gedomineerd door haar uitgebreide vestingswerken. Sinds die echter aan het eind van de vorige eeuw zijn ontmanteld, wordt het huidige beeld bepaald door een parken-, straten- en bebouwingsgordel, die rond 1920 hun uiteindelijke vorm kregen. Daarmee is de historische karakteristiek van ca. 1800 nu dus niet meer relevant voor dit deel van de stad. Die van rond 1920 echter des te meer.

Tegen de achtergrond van deze historische karakteristiek zijn alle objecten afzonderlijk getoetst aan de volgende criteria:

o Architectonische en kunsthistorische criteria

- het object is een goed voorbeeld van een bepaalde stijl of bouwtrant, of van het werk van een bekend architect, stedenbouwkundige of kunstenaar
- het object is gaaf qua stijl en detaillering
- het object vertegenwoordigt een unieke (bouw) techniek, (bouw) type of is typerend voor de ontwikkeling van de industriële techniek
- het object heeft esthetische waarde op grond van de vorm en detaillering van exterieur en/of interieur.

o Planologische, landschappelijke en stedenbouwkundige criteria

- het object vormt samen met bijgebouwen, kleine artefacten en erfbeplanting of tuinaanleg een karakteristiek geheel
- het object maakt deel uit van een groter historisch geheel of complex
- het object sluit, met name in historisch en geomorfologisch opzicht, aan bij het landschap
- het object maakt deel uit van een gebied met een grote continuïteit, waardoor het historisch patroon van verkaveling, wegen en waterlopen goed geconserveerd is gebleven
- het object vormt een onderdeel van een historische stedenbouwkundige structuur of een historisch nederzettingstype
- het object is karakteristiek voor stad, dorp of streek.

o Sociaal- en cultuurhistorische criteria

- aan het object zijn historische herinneringen verbonden in de ruimste zin van het woord
- het object vertegenwoordigt een aspect van de sociale of economische geschiedenis
- het object is representatief voor een bepaalde fase in de ontwikkeling van dorp, stad of streek.

Afhankelijk van de situatie en de aard van het object, was het ene criterium bij de selectie meer bepalend dan het andere.

Zo kan men zich voorstellen dat bij een eenvoudig voorbeeld van landelijke bouwkunst criteria als type, bouwtechniek, samenhang met de directe of wijdere omgeving, historische verkaveling en patroon van wegen en waterlopen, meer gewicht in de schaal werpen, dan bij een kerkgebouw. Daar zullen eerder stijl, gaafheid van details, esthetische kwaliteiten en geschiedkundige aanknopingspunten de doorslag geven. Bij monumenten van jongere datum zijn op hun beurt bouwtype, techniek, vormgeving, architect en sociaal-historische betekenis weer het meest van belang.

De samenhang met de omgeving heeft bij de beoordeling een grote - zo niet dominerende - rol gespeeld. Objecten als daglonershuizen, weverswoningen, smidsen e.d., ontleen vooral daaraan vaak hun bijzondere waarde. Een op zich interessant object, dat als laatste getuige de herinnering oproept aan een overigens verder geheel verstoorde situatie, scoort doorgaans minder hoog, dan een object dat deel uitmaakt van een karakteristieke, betrekkelijk ongerept gebleven omgeving. Daarentegen zal een in detail aangetaste reeks gebouwen, die een onderdeel vormt van een qua maat en schaal nog goed bewaarde en interessante structuur, op grond daarvan in deze inventarisatie juist worden meegenomen. Ten slotte heeft, zoals men begrijpen zal, ook de zeldzaamheidswaarde van een object of nederzettingstype bij de afwegingen meegespeeld. Onnodig te zeggen dat genoemde criteria niet alleen van belang zijn in het kader van deze inventarisatie. Zij spelen een cruciale rol bij het concrete monumentenbeleid van de provincie Noord-Brabant: bij het bepalen van de prioriteiten voor het behoud* van cultuurhistorisch waardevolle objecten en het ontwikkelen van het daarvoor meest geëigende instrumentarium.

* Naast genoemde criteria zullen in de praktijk ook andere factoren (bouwkundige staat, mogelijkheden tot functiewaardering, beschikbare middelen e.d.) het eventuele behoud van cultuurhistorisch waardevolle objecten bepalen.

3. WERKWIJZE

Bij het in kaart brengen en beschrijven van de verschillende cultuurhistorisch waardevolle objecten, met het doel een overzicht te geven van wat in de provincie op dit gebied bewaard is gebleven, werden de samenstellers met een aantal beperkingen geconfronteerd.

Om te beginnen was het met de beschikbare mankracht en financiële middelen, gelet ook op het tijdsbestek waarbinnen de werkzaamheden moesten worden afgerond, nauwelijks mogelijk uitvoerig bronnenonderzoek te verrichten naar de geschiedenis van een bepaald gebied. Men was voornamelijk aangewezen op de beschikbare informatie, die doorgaans schaars aanwezig en bovendien niet altijd even betrouwbaar bleek.

Daarnaast waren er ook problemen van meer praktische aard. Zo leende, vooral in dicht bebouwde kommen, de situatie er zich niet altijd voor om bijvoorbeeld alle gevels van een gebouw nauwgezet te bestuderen. Voor interieurs gold dit in nog sterkere mate; deze konden slechts bij hoge uitzondering worden bezichtigd. In verband daarmee kan het hier gepresenteerde materiaal slechts een indruk geven - zij het dan ook een redelijk verantwoorde - van de in de gebouwde omgeving aanwezige waarden, die voorwerp van monumentenzorg kunnen zijn en die bij planologische beslissingen in de beschouwing moeten worden betrokken.

Bij het bestuderen en beschrijven van de objecten is, zoals al aangestipt, de samenhang met de directe omgeving en met de nederzetting als geheel voortdurend goed in het oog gehouden. Een object kan, als deel en als exponent van een groter geheel, immers niet adequaat worden beschreven, als dit totaalbeeld bij de onderzoeker ontbreekt.

Belangrijke aanknopingspunten voor dit totaalbeeld vormen onder meer de specifieke kenmerken van de omgeving (hoogteligging, reliëf, perceelsvorm, bodemgebruik e.d.), die een rol hebben gespeeld met betrekking tot de plaats en aard van de nederzetting. Zo is er een hemelsbreed verschil tussen het landbouwgebied in de polders van Noordwest-Brabant en, om wat te noemen, een Kempens akkerdorp. In het eerste geval domineert het open, vlakke land, met zijn grote, verspreid gelegen boerehoeven; in het tweede geval hebben we te maken met een veel kleinschaliger akkerstructuur met een lint van boerderijen, gelegen op de oeverwallen van beken.

Behalve het onderkennen van verschillen in "decor", is ook het bepalen van de invloed daarop van historische en sociaal-economische factoren - als conjunctuur, machtspatronen, bestaansmiddelen, verkeersbindingen enz. - van groot belang voor het invullen van dat totaalbeeld. Een goed voorbeeld daarvan is Vught, dat zijn vorm met Markt en stationsbuurt kreeg onder invloed van de oude hoofdwegen tussen Eindhoven, Den Bosch en Tilburg, alsmede de latere spoorlijn. En ten slotte kan ook literatuur over een gebied en de daarbinnen gelegen nederzettingen een - zij het vaak globaal- beeld geven van de dominanten die bij de ontwikkeling daarvan een rol hebben gespeeld.

Al dit materiaal te zamen vormt als het ware een soort "onderlegger", die in meerdere of mindere mate houvast biedt bij het verwerven van inzicht in hetgeen als karakteristiek mag worden aangemerkt.

In dit verband zijn ook oude kaarten van belang, vooral de sinds ca. 1830 gepubliceerde topografische kaarten 1:25.000 en 1:50.000. Deze zijn namelijk direct vergelijkbaar met de huidige stafkaarten van dezelfde schaal en geven daardoor een goed beeld van het veranderingsproces dat zowel nederzettingen als landschap in de loop der tijd hebben ondergaan. Overigens is het patroon dat uit het bestuderen en vergelijken van deze kaarten naar voren kwam, steeds ter plekke aangevuld met eigen waarnemingen met betrekking tot stratenpatroon, bebouwing en beplanting.

In hoeverre is, ondanks de hier gekozen opzet, waarbij een aantal concrete criteria als uitgangspunten dienen, toch niet het gevaar aanwezig dat er bepaalde subjectieve elementen in de beoordeling sluipen?

Degene die de inventarisatie uitvoert, maakt uit wat hij wel en niet documenteert. Hij wordt daarbij geleid door zijn kennis van de historische karakteristiek van de nederzetting. Welke elementen bepalen het eigen - specifieke - karakter daarvan? Is dit "eigene" nog afleesbaar aan bebouwing of omgeving, en in hoeverre is het door veranderingen verstoord?

Het zal duidelijk zijn dat alleen al dit deel van het afwegingsproces niet geheel objectief kan zijn. Het wordt immers niet alleen bepaald door de doelstelling van het onderzoek, maar ook de persoon van de inventarisator en de tijd waarvan hij het product is. Tegelijkertijd echter mag men erop vertrouwen dat de systematiek en de criteria die aan dit onderzoek ten grondslag liggen, een zekere garantie bieden dat persoonlijke voorkeuren bij de beoordeling uiteindelijk nergens de boventoon voeren.

In hoofdstuk 4 wordt ingegaan op het verband tussen de ruimtelijke vorm van de nederzetting en de geomorfologische en landschappelijke context waarin zij geplaatst moet worden. Aansluitend volgt een schets van de karakteristieke bebouwingstypen en groenelementen.

In het daarop volgende hoofdstuk worden de verschillende objecten alfabetisch per straat behandeld. Straten die zich onderscheiden door een duidelijke samenhang van de daarin gelegen objecten, worden in voorkomende gevallen bovendien afzonderlijk beschreven.

Per object worden vermeld: huisnummer, algemene typering, geschatte bouwdatum, exacte bouwdatum*. (b.v. blijkens muurankers, jaarsteen, literatuurvermelding), data van belangrijke wijzigingen, de aanwezigheid van eventuele artefacten, zoals stootstenen, hekpalen e.d., bijgebouwen (met vermelding van eventueel afwijkende datering), groenelementen (waarbij oudere bomen met opgave stamomtrek), eventuele opmerkingen over details of bijzondere onderdelen**.

Iedere inventarisatie bevat bovendien één of meer kaarten van het onderzoeksgebied, schaal 1:10.000 (bij dichtere bebouwing ook uitsneden met schaal ca. 1:5.000). Daarop zijn de volgende zaken aangegeven:

- geïnventariseerde objecten met cultuurhistorische betekenis (zwarte stip)
- beschermde monumenten (zwarte stip met cirkel)
- straatnamen en huisnummers
- gemeentegrenzen
- dijken, waterlopen en steilranden
- oude wegenpatronen en oude akkerbodems met een humusdikte van minimaal 50 cm (globaal aangegeven).

Beschermde stads- en dorpsgezichten, alsook landgoederen, zijn eveneens aangegeven. Groepen gebouwen die een karakteristiek geheel vormen of die deel uitmaken van een interessant nederzettingstype, zijn omlijd.

-
- * In tegenstelling tot de geschatte bouwdatum is de exacte bouwdatum in de tekst steeds onderstreept aangegeven.
 - ** Voor zover het rijksmonumenten betreft, zijn de beschrijvingen ontleend aan de officiële monumentenlijst, zo nodig onderzijds aangevuld (aangegeven met N.B.).

4. HISTORISCHE KARAKTERISTIEK VAN WASPIK

Landschap

De gemeente bestaat uit de veendorpen Waspik en Waspik-Zuid. De noordelijke grens wordt gevormd door de Bergse Maas met aan de noord-oever de gemeente Hank en Dussen. Zuidelijk grenst de gemeente aan Dongen. De oostgrens met Sprang-Capelle volgt de Polder ten Westen van de Capelsche Vaart Westelijk liggen de gemeenten Raamdonksveer en 's-Gravenmoer. Deze grenzen volgen de rechtlignige polderpercelen.

De belangrijkste waterlopen in Waspik zijn in het noorden de gegraven Bergsche Maas en het Oude Maasje, die de Overdiepsche Polder insluit en en de Dussensche Gartel. Aan het Oude Maasje ligt de Kerkvaartsche Haven. Slingerend door de kern van Waspik loopt het Zuiderafwateringskanaal. In het zuiden treffen we de Bovenste Lei, de Leiwaterloop en de 's-Grevelduinsloot aan.

De polders in de gemeente liggen globaal tussen - 0,9 en 1,5 meter boven NAP, de dijken tussen 3,2 en 6,2 meter boven NAP.

Op de bodemkaart kunnen de volgende bodemtypen onderscheiden worden:

- a. Jonge matig zandige en lichte zeeklei die kalkrijk en kalkhoudend is langs de rivier, en zware klei met veen tussen 40 en 80 cm, die kalkarm is.
- b. Veengronden die niet zijn uitgeveend, behorende tot het laagveen, en venige en humusrijke klei en zandige klei bevat.
- c. Zandgronden, die kalkhoudend en kalkrijk zijn, zoals lage gleygronden, welke uit lemig fijn zand bestaan en middelhoge oude bouwlanden die sterk lemig fijn zand bevatten.
De laatste hebben een dikke humuslaag van 50 cm en meer, hetgeen wijst op een eeuwenlange besmetting en bewonings-geschiedenis tot de Middeleeuwen.
- d. Associaties van zand-, leem-, rivierklei- en veengronden, die niet lemig fijn zand tot zandig leem en veen bevatten.

Het landschap van de gemeente valt uiteen in de volgende elementen:

- a. De lintbebouwde oost-west lopende veendijken met de langgerekte dorpskommen van Waspik en Waspik-Zuid.
- b. De rondom de bebouwingslinten gesitueerde Bijster Polder, Polder de Binnenbijster, Polder Beoosten de 's-Gravenmoersche Vaart en Polder Klein Waspik, grotendeels in gebruik als hooi- en/of weiland met een smalle regelmatige strokenverkaveling.
- c. De Overdiepse Polder, Groot Waspiksche Polders, Polder Bovendekerk, Polder ten Westen van de Capelsche Vaart, die over het algemeen in gebruik zijn als bouw- en/of akkerland, met in hoofdzaak brede strokenverkaveling. Enkele gebieden, waaronder de omgeving van De Dellen en Het Vaartje, hebben een perceelsrandbegroeiing. Aan de zuidkant van het Oude Maasje en tegen Dongense Vaart liggen enkele boomgaarden.
- d. De Overdiepsche Uiterwaarden aan de Bergsche Maas.
- e. Het kleine moeras aan de zuidzijde van het Vaartje.

Nederzettingen

De gemeenten bestaat uit de dorpen Waspik en Waspik-Zuid (Waspik-Boven). Het grondgebied dat eertijds erg moerassig was, moet in de 12e en 13e eeuw in

cultuur zijn gebracht. De gemeente ligt evenwijdig aan een hoge zandrug, waarover nu nog de straatweg van Geertruidenberg naar Waalwijk loopt, de zogenaamde "Langstraat". De oudste vermelding is in een akte uit 1257. Het bezit van de gronden onder Waspik werd betwist door de Graven van Holland en de Hertog van Brabant. In de 14e eeuw behoort het bij eerstgenoemde. Uit deze tijd stammen de oudst bekende erfpachtakten over de moergronden van de Graaf van Holland aan de ambachtsheerlijkheden die door ontginners (ambachtsheren) werden bestuurd. Toch moeten gedeelten in 1230 al bedijkt zijn geweest.

Turfwinning was het belangrijkste hoofdmiddel van bestaan tot aan het begin van de 17e eeuw toen waren de meest bruikbare gronden uitgeput. Bijna het gehele dorp leefde van de turfwinning en het vervoer van turf per schip naar Dordrecht en 's-Hertogenbosch.

In 1257 is er sprake van één parochie samen met het naburige Capelle. De kerk stond in Waspik, in de buurt van de huidige Achterste Dijk.

Bij de St. Elisabethsvloed in 1422 werd de oorspronkelijke kern Waspik grotendeels door de zee verwoest inclusief de dorpskerk.

Spoedig erna wordt zuidelijker hiervan de huidige kern gesitueerd met een nieuwe kerk, de huidige N.H. kerk. In 1442 wordt ook een nieuwe straatweg of dijk aangelegd: 't Vaartje en de Benedenkerkstraat.

Waspik krijgt twee havens namelijk de Kerkvaart en Vrouwkensvaart, die beide in het Oude Maasje uitlopen.

Tot op heden heeft het water in de nederzetting een belangrijke rol gespeeld: de ene keer was het vriend de andere keer was het vijand.

In 1609, 1612, 1614, 1775, 1809 en de voor de laatste keer in 1953 waren er overstromingen.

Zo onstond de nederzetting enerzijds langs de verbindingsweg in de richting Oost-West op de hoge Zandrug en anderzijds in de richting van het Oude Maasje naar 's-Gravenmoer.

De havens die eens voor welvaart zorgden in het dorp worden in de vijftiger jaren van deze eeuw gedempt. Wel is de Havendijk met de typische kleine huizen en dijkhuizen grotendeels bewaard gebleven, maar de bijdrage van het water aan het dorpsbeeld is verdwenen.

In de 18e eeuw zijn er drie scheepswerven aan het Scharlo. In de zestiger jaren van onze eeuw sluit de laatste werf. Restanten van deze werven zijn nog aanwezig evenals enige kantoorgebouwen van rond de eeuwwisseling. De huidige activiteiten op het Scharlo hebben zich verplaatst naar havenfaciliteiten voor de pleziervaart.

Op het einde van de 18e eeuw is er een sterke thuisnijverheid te bespeuren van leerlooiers en schoenmakers, die in de 19e eeuw in fabrieken en werkplaatsen wordt voortgezet. Een aantal hiervan siert de straten.

Binnendijsk ontstaat na de turfwinning landbouw, die aanvankelijk door allerlei oorzaken zeer moeizaam opgang komt. Pas na de verbetering van de waterstaatkundige toestand van het gebied verbeteren de landbouwmogelijkheden. Dit komt door de oprichting van de diverse waterschappen in de tweede helft van de 19e eeuw en de verlegging van de Maasmond met de aanleg van het Zuiderafwateringskanaal en gemalen. Aan de Langstraat komen de grote onder een flauwe hoek met de straat staande boerenhuizen gecombineerd met achteraan gebouwde stal en schuur als een lint aaneengesloten voor.

In de 17e eeuw was de hooibouw, door de aanwezigheid van goede buitendijkse gronden voor de handel aantrekkelijk. Dit leidde op het einde van de 19e eeuw

tot diep in de 20ste eeuw tot hooiperserijen en de bijbehorende voorraadschuren. Waspik-Zuid dat enigszins hoger is gelegen en vermoedelijk ook ouder is dan Waspik kenmerkt zich eveneens door een lintbebouwde structuur met aanvankelijk agrarische bebouwing van boerderijen. In 1927 werd een eigen parochiekerk gesticht met Karmelieten Klooster.

Ter verdediging van Geertruidenberg was Waspik in 1794 en ook nog in 1830 militair gezien van belang. Voor inundatie van deze stad lag in Waspik een fort met kanonbatterij en linie voor de infanterie.

Met resten hiervan is later het RK kerkhof opgehoogd.

Bebouwing en groenelementen

Boerderijen

De boerderijen in deze streek kenmerken zich door een integratie van woonhuis met vlaamse schuur en andere opstallen, zoals het karschop, bakhuis en varkenshok. Stal, deel en huis liggen onder één groot zadel- of wolfdak gedekt met riet en/of pannen. Soms is het achterliggende bedrijfsgedeelte hoger of breder opgetrokken dan het woongedeelte. Haaks op de boerderij is vaak aan de achterkant de paardestal uitgebouwd. Als het woongedeelte te klein werd, breidde men het in de loop der tijd uit met een dwarshuis onder wolfsdak aan de straat. Meestal bevat de boerderij een langdeel.

De nokrichting staat ook hier loodrecht of onder een hoek op de straat. Een enkele uitzondering vormt de boerderij op foto 132.

Verder bevat het woongedeelte de volgende kenmerken:

meestal een zadeldak, met topgevel aan de straat met kleine drietrapbekroning en gemetselde makelaar of een ingezwenkte lijstgevel. Deze straatgevels hebben vaak twee of drie bouwlagen. Het huis is geheel vrij gelegen van het buurthuis op de kop van een langgerekt perceel.

In de beschrijving van de gebouwen worden deze streekgebonden boerderijen aangehaald als het Langstraatse type.

De oudste boerderij van dit type in Waspik is uit 1609 (foto 148) met wapenstein en enkele muuropeningen met uitgekraagde ellipsvormige ontlastingsbogen met profielstenen. Na de restauratie van 1950 is het een woonhuis-boerderij geworden.

Een vermoedelijk 18e eeuwse exemplaar van het Langstraatse type is te zien op foto 29. Stal, deel en woongedeelte zijn zeer royaal van opzet, de vensters zijn echter gewijzigd.

18e en 19e Eeuwse voorbeelden van het Langstraatse boerderijtype zijn te zien op de foto's: 6, 12 (met in- en uitgezwenkte lijstgevel), 21, 54, 96, 107, 144 en 145. De laatste twee boerderijen hebben een uitgebouwd woongedeelte met wolfs-eind. De boerderijen op foto 144 bevat bovendien een uitgebouwd bakoven. De gehele boerderij is bij restauratie vernieuwd.

Vroeg 19e eeuwse voorbeelden van het Langstraatse type zijn te zien op foto's: 11, 16, 23, 26, 27-28 (met in- en uitgezwenkte lijstgevel), 130, 132-133, 136-137 en 151. Negentiende eeuwse voorbeelden op de foto's: 31 (wolfdak met overstek of aan de achterkant overhivende kap), 60, 68 (ingezwenkte lijstgevel met stucwerk, pilasters en risaliet), 92, 94, 111, 143 en 146 (beide met wolfdak), 147, 149 (tevens cafe) en 152 (wolfdak).

Boerderijen van het Langstraatse type van rond 1900 zijn te zien op de foto's: 10 (tevens winkel, ingezwenkte lijstgevel), 25, 105 (ingezwenkte lijstgevel), 116, 121, 15 en 139 (woongedeelte onder mansardedak) en 154.

De jongste boerderijen van dit type zijn te zien op de foto's: 30 (wolfdak), 32 (wederopbouwboerderij uit 1948) en 131 (stal, deel en huis uit 1928 onder één mansardedak).

Verder bevinden zich in Waspik nog enkele boerderijen van een ander type die vermeldenswaardig zijn. Twee 19e eeuwse op T-vormige plattegrond (foto's 99 en 124) en een 18e-19e eeuwse dijkboerderijtje, eveneens op T-vormige plattegrond (foto 128-129).

Woonhuizen

In de 19e eeuw verschijnt in Waspik zoals in het gehele rivierengebied naast de voor deze streek typische grote boerderijen van de Langstraat een woonhuistype, dat kenmerken bezit van het woonhuisgedeelte van de Langstraatse boerderij. Voorbeelden zijn te zien op de volgende foto's: 24, 53, 55, 57, 97, 101, 102-103, 120 en 140. In de beschrijving van de gebouwen worden deze huizen aangehaald als het "Langstraatse type".

In het dorp zijn typisch 19e eeuwse dijkhuizen te vinden. Deze zijn eenlaags met een zadeldak evenwijdig aan de dijk. Goede voorbeelden zijn te zien op de foto's: 39, 40, 41, 46, 47, 51, en 141. Eén dijkhuis staat loodrecht op de voet van de dijk, met onder de gemetselde makelaar een hartje voorzien van het jaartal 1839 (foto 42.).

In de eclectische stijl zijn in de 19e eeuw eveneens enige fabrikantenhuizen en herenhuizen gebouwd. Deze panden zijn meestal vijf traveeën breed en bekroond met een schilddak (foto's 5, 14 en 58).

Het burgemeesterhuis uit 1875 (foto 70) is aangebouwd tegen het voormalige gemeentehuis eveneens uit die tijd. Het is symmetrisch van opzet met stuclijsten en ramen met afgeronde bovenhoeken.

Midden in Waspik aan de Raadhuisstraat staat een fabrikantenhuis van rond de eeuwwisseling in 1938 verbouwd tot gemeentehuis (foto 67).

Voorbeelden van kleine 19e eeuwse woonhuizen met bedrijfsruimten zijn te zien op de foto's: 1, 98 en 100.

Rond de eeuwwisseling verrijst ook een reeks arbeidershuizen (foto 80).

Het zijn eenlaags huizen onder mansardedak, met siermetselwerk onder de goot en segmentbogen boven de muuropeningen.

Een tweede groep uit ca. 1925 heeft een strakke sobere vormgeving (foto 89).

Ook de chaletstijl is vertegenwoordigd in de gemeente (foto 22). Opvallend hierbij zijn het rondgaande dakoverstek, erker en serre.

Het bovenmeestershuis uit ca. 1915 heeft baksteen siermetselwerk en een gotische boognis in de topgevels (foto 84).

In het eerste kwart van de 20ste eeuw worden huizen gebouwd die geheel uit baksteen zijn opgetrokken ze hebben soms enig siermetselwerk met erker en portiek en worden afgedekt met een mansardedak (foto's 88, 127 en 138).

Openbare gebouwen

Het voormalige gemeentehuis uit 1875 (foto 71), is een symmetrisch klassiek aandoend gebouw met fronton bekroonde middenrisaliet. De ingangspartij is gewijzigd, oorspronkelijk bevatte het huis een bordes met trappen.

Ernaast ligt de onder woonhuizen beschreven ambtswoning.

Het Post- en telegraafkantoor met bovenliggende ambtswoning uit ca. 1895 heeft een hoofdgebouw met omlopende kroonlijst, fries en risalerende middenpartij (foto 62).

Kerkelijke gebouwen

In de kom van Waspik staan tegenover elkaar twee kerken. Het zijn een N.H. Kruiskerk in laatgotische stijl met een 15e eeuwse koor en driebeukig pseudo-basilicaal schip (foto 72 en 73), die in 1959 geheel werd gerestaureerd. Naast de kerk een ommuurd kerkhof met diverse grafmonumenten en grafkelders. De RK drie-beukige hallekerk in waterstaatsstijl is naar ontwerp van J. Brands in 1837-41 gebouwd (foto 75 en 76). Op het kerkhof monumentale grafmonumenten o.a. in neogotische stijl.

In Waspik-Boven staat een geheel uit baksteen opgetrokken Carmelietenklooster uit 1925 met aangebouwd een driebeukige kloosterkerk in neogotische stijl uit 1927. Beide onder architectuur van J. Donders uit Tilburg (foto 33 en 34). De ingangspartij van het klooster bevat ook neogotische stijlkenmerken. Tussen het klooster en de kerk staat een vierkante kloktoeren met naaldspits.

Ook hier ligt achter de kerk een kerkhof met monumentale grafmonumenten o.a. in gietijzer (foto 35).

Kleine Mariakapel uit ca. 1950 (foto 36).

Industriële en waterstaatkundige gebouwen en relictten

Van de leerindustrie uit de 19e eeuw zijn nog een vijftal leerlooierijen te zien. Vaak is het naastliggende woonhuis nog aanwezig. De looierijen te zien op de foto's 9, 112, 117-118, 122-123 en 125-126 hebben alle twee houten droogzolders boven elkaar.

Van de scheepswerven zijn er nog twee aanwezig, beide met bijbehorende woonhuizen uit 1900 en 1910 (foto's 77 t/m 79 en 81).

Aan het Zuidelijk Afwateringskanaal ligt een sluisje uit ca. 1890 (foto 155). Ook is er een werkplaats uit 1907 en een brandweertoren uit ca. 1950 (foto's 44 en 45).

Aan het Vaartje een hooiperserij met opslagloodsen, weegbrug met een meethuis en bijbehorend woonhuis uit ca. 1910 (foto's 109 en 110).

Verder bevindt zich ingesloten in bebouwing van een moderne meelfabriek de romp van een stenen stellingkorenmolen "de Onvermoeide" uit 1890, die vermoedelijk ook eikenschors kon vermalen tot run voor de leerlooierijen van die tijd (foto's 17 en 18). Op het erf een fabrieksschoorsteen met siermetselwerk manchet.

Een opmerkelijke bouwconstructie is het metselwerk van het bijbehorende molenaarshuis: de voegen tussen de lagen in het metselwerk lopen van hoog (binnen) naar laag (buiten), om de binnenkant van de buitenmuur droog te houden in verband met de meelopslag. De stenen liggen als het ware op afschot (foto 19). Deze constructie wordt normaliter ook gebruikt bij het metselwerk van molenrompen.

Groenelementen

De erfbeplanting van de boerderijen blijft beperkt tot siertuin aanleg met beuken-meidoorn- en/of ligusterhagen en vaak een enkele hoogstam fruitboom, zoals leipeer, not-, appel- of kastanjebomen.

In enkele gevallen ligt er nog een oude boomgaard. Voor het huis aan de straat staan vaak enige snoeilinden.

Bij Raadhuisstraat 1, staat een kastanjeboom van 4.20 m omtrek. Het Scharlo is ingeplant met snoeilindes en essen. Aanliggend diverse erven met eveneens snoeilinden.

Rond de N.H. Kerk en op het Kerkhof diverse oudere bomen.